॥ आचार्यादिऋत्विग्वरणम् ॥

अथ अर्द्घवंदनम् -

एकस्मिन ताम्रपात्रे, कांस्यपात्रे वा शरावे आपः क्षीरं कुशाग्राणि दधि चन्दनम् अक्षताः दूर्वा सर्षपाश्चेत्यष्ट- द्रव्याणि निक्षिप्य।एक कांस्य पात्र में जल, दुग्ध, दर्भ, दही, चंदन, चावल, दुर्वा, सर्षप रखे उसके उपर दुसरा कांस्य पात्र अधोमुख रख कर रक्तसूत्र से वेष्टन करे इस तरह अर्घ्य का निर्माण करे ।

पात्रान्तरेण पिधाय रक्तसूत्रेण संवेष्टय तत् साचार्यविप्राः

(आचार्य और विप्र तीन बार ॐ पुण्याहं शब्द का उच्चारण करे ।) पुण्याहमितित्रिर्वदन्तः ।

(यजमान के हाथ में अर्घ्य पात्र दे ।) यजमानहस्ते दद्युः ।

(पत्नी के हाथ में स जल कलश दे ।) पत्नीहस्ते कलशं च दद्युः ॥

(पति-पत्नी अपने आसन पर खड़े रहे और पति का मुख (यजमान) उत्तर की तरफ रहे, पत्नी का मुख पूर्व की और रहे इस तरह खडे रहे ।)

सपत्नीको यजमानः स्वासनादुत्थाय ब्राह्मणान्प्रार्थयेत् -

ब्राह्मणप्रार्थना -

आयुरारोग्यपुत्रादि - सुखश्रीप्राप्तये मम ।

आचार्यादिऋत्विग्वरणम्

आपद्विघ्नविनाशाय शत्रुबुद्धिक्षयाय च ॥

विशेष काम्य होमे न सहितं समिदादीभि ।

सग्रहमख होमात्मक **अमुक**कर्मणि यूयम् प्रसिदथ ॥

स्वागतं वो द्विज श्रेष्ठा मदनुग्रहकारकाः ।

अयमर्घ इदं पाद्यं भवद्भिः प्रतिगृह्यताम् ॥

(ब्राह्मण उच्चारण करे)

अन्यः कश्चिद् **ब्राह्मणः वदति-**

(ब्राह्मण बोले)

अर्घोऽर्घोऽर्घः ।

यजमानो वदेत्-

(अब यजमान बोले)

प्रतिगृह्यताम् ।

इत्युक्त्वा ब्राह्मणहस्ते तदग्रे वा अर्घं स्थापयेत् ॥ (यजमान अर्घ्य पात्र को विप्रच (आचार्य) के हाथ में प्रदान करे अथवा विप्र (आचार्य) के सामने रखे इसके पश्चात् विप्र (आचार्य बोले) **प्रतिगृह्णामी ॥ इति विप्रा वदेयुः ॥**

आचार्यादिऋत्विग्वरणम् -

(यजमान के दाहिने हाथ में पूगीफल रखकर बाएं हाथ को हृदय पर रखे ।) **यजमानः** हस्ते पूगीफलं गृहीत्वा विप्रस्य दक्षिणजानुमालभ्य वदेत् -

(संकल्प करके **आचार्य का वरण करे** । गोत्रोच्चार करे ॥)

आचार्यवरण -

अमुकगोत्रोऽ**मुक**प्रवरोऽ**मुक**शाखाध्यायी**अमुक**शर्मा (वर्मा/गुप्तः) यजमानोऽहं (सपत्नीकोऽहम्)**अमुक**गोत्रममुकप्रवरं **अमुक**वेदा **अमुक** शाखाध्यायिन **अमुक**शर्माणं अस्मिन् **अमुक**यागकर्मणि आचार्यं त्वामहं वृणे इति वदन् अक्षतान्ब्राह्मणहस्ते दद्यात् । ततो विप्रो यजमानेन दत्तानक्षतान्गृहित्वा 'वृतोऽस्मी' ति वदेत्॥

ॐ व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम् ॥
दक्षिणा श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया सत्त्यमाप्यते ॥ (१९/३०)

(आचार्य की पूजा करे) ततो यजमानो वृतायाचार्याय एतत्ते पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष तेऽर्घः ॥ इति हस्ते अर्घं च दत्वा गन्धादिभिस्तं संपूज्याचारात्रक्तसूत्रेणाचार्यहस्ते कङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥ ॐ यदाबन्धन्दाक्षायणा हिरण्यꣳ शतानीकाय सुमनस्यमानाः ॥ तन्मऽआबद्न्धामि शतशारदायायुष्म्माञ्जरदष्टिर्यथासम् ॥ (३४/५२)

आचार्य - प्रार्थना

आवाहयाम्यहं विप्राचार्यं यज्ञकारिणम् ।
पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रार्थपारगम् ॥
आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादिनां बृहस्पतिः ।
_____ यज्ञेऽस्मिन्नाचार्य स्त्वं तथा भव ॥

यावत्कर्म समाप्येत ताव त्त्वमाचार्यो भव ॥

आचार्यो वदेत् - भवामि

प्रारब्धस्त्वप्रसादेन निर्विघ्नं मे भवित्विति ।

ॐ बृहस्स्पतेऽअति यदर्य्यौऽअर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छवसऽऋतप्रजात तदस्म्मासु द्रविणन्धेहि चित्रम् ॥

(२६/३)

ततो ब्रह्माणं वृणुयात् -

यजमानः

साक्षतेन पाणिना विप्रस्य दक्षिणंजानु आलभ्य स्वगोत्रोच्चार पूर्वकम् '**अमुक**गोत्रोत्पन्नम् **अमुक**प्रवरान्वितं शुक्लयजुर्वेदान्तर्गत बाजिमाध्यन्दिनीयशाखाध्यायिनम् **अमुक**शर्माणं ब्राह्मणम् अस्मिन्सग्रहमख_____ कर्मणिब्रह्मत्वेनत्वामहंवृणे' इत्युक्त्वाविप्रहस्तेऽक्षतान्दद्यात् । अक्षतानादाय **'वृतोऽस्मी'** तिविप्रोवदेत् ॥

ॐ व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम् ॥

दक्षिणा श्श्रद्धामाप्नोति श्श्रद्धया सत्त्यमाप्प्यते ॥ (१९/३०)

यजमानः वृताय ब्रह्मणे एत्तते पाद्यं पादप्रक्षालनम् एषतेऽर्घः इत्युक्त्वा हस्ते अर्घदत्त्वागन्धादिभिस्तंसंपूज्यतस्य हस्ते कङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥ **ॐ यदाबन्धन्दाक्क्षायुणा०** ॥ ततः

प्रार्थयेत् ॥ यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्वलोक पितामहः । तथात्वं ममयज्ञेऽस्मिन्ब्रह्माभव द्विजोत्तम ॥ 'भवामी'तिविप्रोवदेत् ।

ॐ ब्रह्म॑ यज्ञा॒नम्प्र॑थमम्पु॒रस्ता॒द्वि सी॑मु॒तः॒ सु॒रुचो॑ वे॒नऽआ॑वः॒ ॥

स बु॒ध्न्या॒ऽउप॒माऽअ॑स्य वि॒ष्ठाः॒ स॒तश्च॒ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑ ॥

(१३/३) ततः कर्मणो निर्विघ्नतासिद्धयर्थंगणपतिमंत्र जपार्थ गाणपत्यंवृणुयात् ॥

यजमानः साक्षतेन पाणिना विप्रस्य दक्षिणंजानु आलभ्य स्वगोत्रोच्चार पूर्वकम् '**अमुक**गोत्रोत्पन्नम् **अमुक**प्रवरान्वितं **अमुक**वेदशाखाध्यायिनम् **अमुक**शर्माणं ब्राह्मणम् अस्मिन्सग्रहमख_____ कर्मणि **गाणपत्यत्वेन**त्वामहंवृणे' इत्युक्त्वाविप्रहस्तेऽक्षतान्दद्यात् । अक्षतानादाय **'वृतोऽस्मी'**तिविप्रोवदेत् ॥

ॐ व्र॒तेन॑ दीक्षामा॑प्नोति दीक्षया॑प्नोति॒ दक्षि॑णाम् ॥

दक्षि॑णा श्र॒द्धामा॑प्नोति श्र॒द्धया॑ स॒त्त्यमा॑प्यते ॥ (१९/३०)

यजमानो 'वृताय**गाणपत्याय** एत्ततेपाद्यं पादप्रक्षालनम्' एषतेऽर्घः इत्यर्घं हस्ते दत्त्वागन्धादिभिस्तं संपूज्य तस्यहस्ते कङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥ **ॐ यदाबं॑न्धन्दाक्ष्यायणा०** ॥ ततो यजमानः प्रार्थयेत् ॥ वाञ्छितार्थफलावाप्त्यतोऽसिसुरासुरैः ॥

निर्विघ्नंक्रतुसंसिद्धयैत्वामहंगणपंवृणे ॥

आचार्यादिऋत्विग्वरणम्

हरिः ॐ गुणानान्त्वा गुणपतिꣳ हवामहे प्रियाणान्त्वा प्रियपतिꣳ हवामहे निधीनान्त्वा निधिपतिꣳ हवामहे व्वसो मम ॥ आहमजानि गर्ब्भधमा त्त्वमजासि गर्ब्भधम् ॥ (२३/१९)

सदस्यवरणम् ॥ यजमानः

साक्षतेन पाणिना विप्रस्य दक्षिणंजानु आलभ्य स्वगोत्रोच्चारपूर्वकम् '**अमुक**गोत्रोत्पन्नम् **अमुक**प्रवरान्वितं **अमुक**वेदशाखाध्यायिनम् **अमुक**शर्माणंब्राह्मणम् अस्मिन्सग्रहमख_____ कर्मणि सदस्यत्वेनत्वामहंवृणे' इत्युक्त्वा विप्रहस्तेऽक्षतान्दद्यात । नादाय **'वृतोऽस्मी'**तिविप्रोवदेत् ॥ **ॐव्व्रतेन०** ।

ततो यजमानो वृताय सदस्याय एतत्तेपाद्यं पादप्रक्षालनम्, एषतेऽर्घ'इत्यर्घंहस्तेदत्वागन्धादिभिस्तंसंपूज्य तस्यहस्ते कङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥ **ॐ यदाबंन्धन्दाक्क्षायुणा०** ॥ ततो यजमानः प्रार्थयेत् ॥ कर्मणा मुपदेष्टारं सर्वकर्म विदुत्तमम् । कर्मिणं वेदतत्त्वज्ञं सदस्यं त्वा महंवृणे ॥

ॐ सदसस्पतिमद्भुतम्प्रियमिन्द्रस्य काम्म्यम् ॥ सुनिम्मेधामयासिषꣳ स्वाहा ॥ वृतोऽस्मि ॥ (३२/१३)

यजमानः साक्षतेन पाणिना विप्रस्य दक्षिणंजानु आलभ्य स्वगोत्रोच्चारपूर्वकम् '**अमुक**गोत्रोत्पन्नम् **अमुक**प्रवरान्वितं

आचार्यादिऋत्विग्वरणम्

अमुकवेदशाखाध्यायिनम् **अमुक**शर्माणंब्राह्मणम्

अस्मिन्सग्रहमख_____ कर्मणि सर्वोपद्रष्टत्वेनत्वामहंवृणे

'इत्युक्त्वा विप्रहस्तेऽक्षतान्दद्यातनादाय **'वृतोऽस्मी'**तिविप्रोवदेत् ॥

ॐ व्रुतेनं० । यजमानो 'वृतायएतत्तेपाद्यं पादप्रक्षालनम्,

एषतेऽर्घ' इत्यर्घंहस्तेदत्वागन्धादिभिस्तंसंपूज्य तस्य हस्ते

कङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥ **ॐ यदाबंन्धन्दाक्क्षायुणा०** ॥ ततो

यजमानः प्रार्थयेत् ॥

भगवन् सर्वकर्मज्ञ सर्वधर्मभूतां वर ।

_____ मम यज्ञेऽस्मिन्नुपद्रष्टा भव द्विज ॥

॥ ततो अष्टौ द्वारपालान वृणुयात् ॥

तत्र पूर्वद्वारे होमकाले ऋग्वेदस्य सूक्त जपार्थं द्वौ ऋग्वेदिनो

विप्रो वृणुयात् ॥

अद्यअस्मिन्सग्रहमख_____ कर्मणि एभिः वरुण द्रव्यैः

अमुकगोत्रं अमुकप्रवर ऋग्वेदान्तर्गतामुकशाखाध्यायिनम्

अमुकशर्माणं ब्राह्मणम् त्वां अहं वृणे ।

त्वामहंवृणे इत्युक्त्वा पूगीफ़लं दद्यात् पूगीफ़लं गृहीत्वा विप्रो

वदेत् ॐ वृतोऽस्मि ॥

ॐव्रुतेनं० ॥ वृत्ताय एतत्ते पाद्यं० ॥ एष तेऽर्घः ।

ॐ अग्नि मिले पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्

होतारं रत्नधातमम् एवं द्वितीयं वृणुयात् ॥ इत्यनेन गन्धादिभिः

सम्पूज्य कङ्कणबन्धनम् ॐ यदाबंन्ध० ॥
ततो दक्षिणद्वारे यजुर्वेदस्य सूक्तजपार्थेद्वयोर्विप्रयोर्वरणम्
अद्यअस्मिन्सग्रहमख _____ कर्मणि एभिः वरुण द्रव्यैः
'अमुकगोत्रोत्पन्नम् अमुकप्रवर अमुकवेद अमुकश० दक्षिण द्वारे
यजुर्वेद सूक्त जपार्थे त्वां अहं वृणे' ।
त्वामहंवृणे इत्युक्त्वा पूगीफ़लं दद्यात् पूगीफ़लं गृहीत्वा विप्रो
वदेत् ॐ वृतोऽस्मि ॥
ॐव्व्रतेनं० ॥ वृत्ताय एतत्ते पाद्यं० ॥ एष तेऽर्घः ॥
इषे त्त्वोर्जे त्त्वां व्वायवं स्त्थ देवो वं÷ सविता प्प्रार्प्पयतु
श्श्रेष्ठंतमायु । कर्म्मणु ऽआप्प्यांयद्धमग्घ्याऽइन्द्रांय
भागम्प्रजावंतीरनमीवाऽअंयुक्ष्मा मा वं स्तेनऽईशतु माघशं६सो
ध्ध्रुवाऽअस्मिन्न्गोपंतौ । स्यात बह्व्वीय्यॅजंमानस्य पशून्पांहि ॥
(१/१)
इत्यनेन गन्धादिभिः सम्पूज्य कङ्कणबन्धनम् ॐयदाबंन्ध० ॥
ततः पश्चिमद्वारे सामवेद सूक्त जपार्थे द्वयोर्विप्रयोर्वरणम् कुर्यात्
अद्यअस्मिन्सग्रहमख _____ कर्मणि एभिः वरुण द्रव्यैः
'अमुकगोत्रोत्पन्नम् अमुकप्रवर अमुकवेद अमुकश० दक्षिण द्वारे
सामवेद सूक्त जपार्थे त्वां अहं वृणे' ।
त्वामहंवृणे इत्युक्त्वा पूगीफ़लं दद्यात् पूगीफ़लं गृहीत्वा विप्रो
वदेत् ॐ वृतोऽस्मि ॥ ॐव्व्रतेनं० ॥ वृत्ताय एतत्ते पाद्यं० ॥ एष

तेऽर्घः ॥ अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये नि होता सत्सि बर्हिषि । इत्यनेन गन्धादिभिः सम्पूज्य कङ्कणबन्धनम् ॐयदाबंन्ध० ॥

ततः उत्तरद्वारेऽथर्ववेद सूक्त जपार्थे द्वयोर्विप्रयोर्वरणम् कुर्यात्

अद्यअस्मिन्सग्रहमख _____ कर्मणि एभिः वरुण द्रव्यैः 'अमुकगोत्रोत्पन्नम् अमुकप्रवर अमुकवेद अमुकश० दक्षिण द्वारे अथर्ववेद सूक्त जपार्थे त्वां अहं वृणे' ।

इत्युक्त्वा पूगीफ़लं दद्यात् पूगीफ़लं गृहीत्वा विप्रो वदेत् ॐ वृतोऽस्मि ॥ ॐ व्रतेनं० ॥ वृत्ताय एतत्ते पाद्यं० ॥ एष तेऽर्घः ॥ ॐ शन्नो देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये ॥ शंय्योरभिस्रवन्तु नः ॥ (३६/१२) इत्यनेन गन्धादिभिः सम्पूज्य कङ्कणबन्धनम् ॐ यदाबंन्ध० ॥

एवंद्वितीयमपिविप्रंवृणुयात् ॥

ततोजपार्थंहोमार्थंवाब्राह्मणानांवरणम् ॥

यजमानःसाक्षतेनपाणिनाविप्रस्यदक्षिणंजानुआलभ्यस्वगोत्रोच्चारपूर्वकम्

"अमुकगो०अमुकप०अमुकवेद०अम्मुकश०अस्मिन्सग्रहमख_____ कर्मणिजपार्थंहोमार्थंवाऋत्विक्त्वेनत्वामहंवृणे "

इत्युक्त्वाविप्रहस्तेऽक्षतान्दद्यात् ॥ 'वृतोऽस्मी'तिविप्रो वदेत् ॥

ॐव्व्रुतेन॑० । यजमानो‘वृतायएतत्तेपाद्यं पादप्रक्षालनम्, एषतेऽर्घ’इत्यर्घंहस्तेदत्वागन्धादिभिस्तंसंपूज्यतस्यहस्तेकङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥ ॐयदाब॑न्ध० ॥ ततःप्रार्थयेत् ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ _____

श्चैवयज्ञेऽस्मिन्ऋत्विक्त्वंमेप्रभोभव ॥

एवंहोमार्थंजपार्थंवायावत्सङ्ख्याकानाम्ऋत्विजांप्रयोजनंतावत्संख्याकान्ऋत्विजोवृणुयात् ॥

॥ इति आचार्यादिऋत्विग्वरणप्रयोगः॥

॥ अथ वरणश्राद्धम् ॥

आचाम्य - प्राणानायम्य यजमानो हस्ते जलं गृहीत्वा देशकालौ सङ्कीर्त्य’ ब्राह्मणानां वरणश्राद्धं करिष्ये’ इति संकल्प्य ततो दिग्बन्धनं कुर्यात् ।

स्व॒स्ति न॒ऽइन्द्रो॑ वृ॒द्धश्श्र॑वाः॒ स्व॒स्ति न॑ः पू॒षा वि॒श्श्ववे॑दाः॒ ।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्क्ष्र्यो॒ऽअरि॑ष्टनेमिः॒ स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्प्पति॑र्द्दधातु ॥
(२५/१९)

पुनर्हस्ते जलं गृहीत्वा । ‘वरण श्राद्धोपहाराः शुचयोभवन्तु’ इतितेन जलेन वरणश्राद्धोपहाराणां प्रोक्षणंकुर्यात् ॥

पुनर्जलंगृहीत्वा । “आचार्यादिभ्यः सर्वेभ्यः ऋत्विग्भ्य इदमासनम् । आचार्यादिभ्यः सर्वेभ्यऋत्विग्भ्यदत्तानि दास्यमानानि

गन्धमाल्यादीनि वस्त्रयुग्मोपवीत कुण्डलमुद्रिका केयूराङ्गदकंठाभरणादीनियथादैवतानि (तनिष्क्रयद्रव्यंवा) स्वाहा संपद्यन्तां न मम् ।

पुनर्जलमादाय । 'कर्मणःआसमाप्ति दास्यमानानि सिद्धान्नानि आमान्नानि वा आचार्यादिभ्यः सर्वेभ्यऋत्विग्भ्यः स्वाहा संपद्यन्तां न मम्' ॥ **पुनर्जलंगृहीत्वा ।** 'अस्य वरण श्राद्धस्य साङ्गतासिद्धयर्थ यथाशक्ति गोनिष्क्रयीभूतं द्रव्यम् आचार्यादिभ्यः सर्वेभ्यऋत्विग्भ्यः स्वाहा संपद्यतां न मम्' ॥

ततोयजमानःकरसंपटौकृत्वावदेत् ॥

यस्य विप्रस्य यो भागः सतेन प्रतिगृह्यताम् । पुनःप्रार्थयेत् ॥

"अस्यऋत्विग्वरणविधेर्यन्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं गणेशाम्बिकयोः प्रसादाद्भवतां ब्राह्मणानां वचनाच्च परिपूर्णमस्तु ॥" 'अस्तु परिपूर्णमि'ति सर्वेऋत्विजः प्रतिबूयुः ॥

(यजमान भाले स्वस्ति तिलकं कुर्यात् ।)

स्व॒स्ति न॒ऽइन्द्रो॑ वृ॒द्धश्श्र॑वाः॒ स्व॒स्ति न॑ः पू॒षा वि॒श्श्ववे॑दाः॒ ।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्क्ष्र्यो॒ऽअरि॑ष्टनेमिः॒ स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्प्पति॑र्द्दधातु ॥
(२५/१९)

इतिसपत्नीकस्ययजमानस्यभालेतिलकंकुयात् ॥

तत आचारात् यजमानस्य दक्षिणहस्ते ।

ॐ यदाबंन्धन्दाक्क्षायुणा हिरंण्यꣳ शुतानींकाय सुमनुस्यमांनाः ॥ तन्मुऽआबंद्न्धामि शुतशांरदायायुंष्म्माञ्जुरदंष्टिर्य्यॅथासंम् ॥ (३४/५२)

॥ इतिकङ्कणवन्धनम् ॥

तथैव । यजमानपत्न्याः वामहस्ते कङ्कणबन्धनम् –

ॐ तंपत्नींभिर्नुगच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रातृंभीरुत वा हिरण्यैः ।
नाकंङ्गृभ्णानाः सुंकृतस्यं लोके तृतीयें पृष्ठेऽअधिं रोचुने दिवः ॥ (१५/५०)

इति मंत्रेण यजमान पत्न्या वामहस्ते कङ्कणबन्धनं कुर्यात् ॥

तत आचार्यो यजमानमूर्धनि –

ॐ काण्डांत्काण्डात्प्ररोहंन्ती परूंषः परूषुस्प्परिं ।
एवानों दूर्व्वे प्रतंनु सुहस्रेण शुतेनं च ॥ (१३/२०)

इति मंत्रेण दूर्वया मार्जनं कुर्यात् ॥ ततो यजमानो

ॐ दुधिक्क्राव्ण्णोंऽअकारिषञ्जिष्णोरश्वंस्य वाजिनंः ।
सुरभि नो मुखां करत्त्प्र णऽआयूंꣳषि तारिषत् ॥ (२३/३२)

इति मंत्रेण दधिवन्दनं कुर्यात् ॥ आचार्यः

ॐ याः फ़लिनीर्य्याऽअंफ़लाऽ अंपुष्प्पा याश्चं पुष्प्पिणींः ॥
बृहुस्प्पतिं प्रसूतास्तानों मुञ्चन्त्वꣳ हंसः ॥ (१२/८९)

इति मंत्रेण यजमानाय फलसमर्पणं कुर्यात् ॥

॥ इति वरणश्राद्धम् ॥

॥ मधुपर्काचन प्रयोगः ॥

(दर्भ की २५ सलाकाओ से विष्टर बनाए)

(ताम्र पात्र मे जल भरके रखे)

(अर्घ्य बनाये) (कमण्डल मे जल भरके रखे)

(कांस्य पात्र मे मधुपर्क बनाये)

जलमादाय - (आचमनी में जल लेकर उक्त संकल्प करे **)**

संकल्पः - अद्येत्यादि पूर्वोच्चारित् एवं गुण विशेषेण विशिष्टायांशुभपुण्यतिथो अस्मिन**अमुक**कर्मणि वृत्तानां आचार्यादिनां सर्वेषाम् ऋत्विजां मधुपर्केणार्हणं करिष्ये ।

यजमान स्वयं बैठकर सभी विप्रो को पंक्ति बद्ध बैठा दे

यजमानो वदेत् -

(यजमान बोलता है) -

ॐ साधु भवन्त आसताम् ॥

(क्या आप सुख पूर्वक बैठे ?)

अर्च्या वदेयुः -

(ब्राह्मण बोलते है)-

ॐ साधु वयमास्महे ॥

(हा हम सुख पूर्वक बैठे ।)

यजमानो वदेत् -

मधुपर्काचन प्रयोगः

ॐ अर्चयिष्यामो भवतः ॥

(क्या हम आपका अर्चन करे ?)

अर्च्या वदेयुः -

ॐ अर्चय ॥

(हा अर्चन करिये ।)

तत आचार्यो वा अन्यःकश्चिद्विप्रो वदेत् - (आचार्य अथवा दुसरे कोई विप्र बोलते है ।) **विष्टराः विष्टराः विष्टराः** ॥

यजमानो वदेत् -

प्रतिगृह्यन्ताम् ॥

(आप प्रतिग्रहण करिये ।)

अर्च्या वदेयुः -

प्रतिगृह्णीमः ॥

(हा हम प्रतिग्रहण करते है ।)

(यजमान के द्वारा दिया गया विष्टर ब्राह्मण स्वीकार करे) **इत्युक्त्वा** (यह बोलकर) पाणिभ्याम् उदगग्रान् विष्टरानसर्वे प्रतिगृह्णीयुः ॥

(जिसका अग्र भाग जल से परीप्लुत है ऐसा विष्टर सर्व विप्र ग्रहण करे उसके बाद विप्र अपने-अपने हाथ में जल ग्रहण करके विनियोग करे) **अर्च्याः स्वस्वहस्ते जलमादाय-**

मधुपर्काचन प्रयोगः

वर्ष्मोस्मीत्यस्य अथर्वणऋषिः अनुष्टुप्छन्दः विष्टरो देवता विष्टरोपवेशने विनियोगः ॥

ॐ वर्ष्मोऽस्मिसमानानामुद्यतामिवसूर्यः ।

इमन्तमभितिष्ठामियोमाकश्चामिदासति ॥

इतिमन्त्रान्तेउदगग्रंविष्टरमुभाभ्यांपाणिभ्यांस्वेस्वेआसनेनिधायतदुपरि उपविशेयुः ॥ **(यजमान के द्वारा दिया गया विष्टर दोनों हाथो से लेकर अपने-अपने आसन पर स्थापित करना है। पुनः सभी विप्रो को आसन ग्रहण करना है।)**

ततःअर्चकादपरःकश्चिद्विपोवदेत् - **(जो विप्र अर्चनरत है उन विप्रो से पर अन्य विप्र बोलेगा।)**

पादार्थमुदकानिपादार्थमुदकानिपादार्थमुदकानि ॥

यजमानः कोष्णोदकेनपूरितानिताम्रमयानिपाद्यपात्राणिगृहीत्वा । ब्रूयात्- (अब यजमान जल से पूरित ताम्रमय पात्र को हाथ में लेकर बोलता है ।) **प्रतिगृह्यन्ताम् ॥**

(आप इसे ग्रहण करे।)

अर्च्यावदेयुः -

प्रतिगृह्णीमः ॥

(हा हम ग्रहण करते है।)

इत्युक्त्वा (यह बोलकर) यजमानहस्तात्पाद्यपात्राणि

मधुपर्काचन प्रयोगः

(यजमान के हाथो से पाद्य पात्र को ग्रहण करे ।)

प्रतिगृह्णीयुः ।

(अब सभी विप्र अपने-अपने दक्षिण हस्त में जल लेकर विनियोग करे ।) अर्च्याःस्वस्वहस्तेजलमादाय -

विराजोदोहोसीत्यस्यप्रजापतिर्ऋषिःआपोदेवतायजुश्छन्दःपादप्रक्षालनेविनियोगः ॥

ॐ विराजोदोहोऽसिविराजोदोहमशीयमयिपाद्यायैविराजोदोहः ॥

इत्यनेनस्वयमेवस्वंस्वंदक्षिणंपादंप्रक्षाल्यमन्त्रावृत्त्यावामंप्रक्षालयेयुः ॥

(उपर के मंत्र को बोलकर दक्षिणपाद का प्रक्षालन करे वही मंत्र पुनः बोलकर वामपाद का प्रक्षालन करे ।)

अथ द्वितीयपद्यविष्टरप्रदानम् -

अर्चकादन्यः कश्चिद्विप्रो वदेत् - (जो विप्र अर्चनरत है उन विप्रो से पर दुसरा अन्य विप्र बोलेगा ।)

विष्टराः विष्टराः विष्टराः ॥

यजमानो वदेत् -

प्रतिगृह्यन्ताम्

(आप इसे ग्रहण करे)

अर्च्या वदेयुः -

प्रतिगृह्णीमः ॥

मधुपर्काचन प्रयोगः

(हा हम ग्रहण करते है)

इत्युक्त्वा (यह बोलकर) पाणिभ्याम् उदगग्रान्विष्टरान्सर्वे **प्रतिगृह्णीयुः ॥** (अब दोनो हस्त कमलो से विप्र विष्टर का ग्रहण करे और अपने-अपने हाथ में जल ग्रहण करके विनियोग करे ।)

अर्च्याः स्क्स्वहस्ते जलमादाय - वर्ष्मोस्मीत्यस्य अथर्वणऋषिः अनुष्टुप्छन्दः विष्टरो देवता विष्टरस्य पादयोरघस्तान्निधाने विनियोगः ॥

ॐ वर्ष्मोऽस्मिसमानानामुद्यतामिवसूर्यः ।
इमन्तमभितिष्ठामियोमाकश्चामिदासति ॥

अथार्घः -यजमानादन्यःकश्चिद्विप्रः वदेत् -

(अन्य विप्र बोलता है ।) **अर्घाःअर्घाःअर्घाः ॥**

यजमानोगन्धपुष्पयवाक्षतकुशतिलशुभ्रसर्षपदूान्वितानिजलपूरिता निअर्घपात्राणि गृहीत्वावदेत् -

(अब यजमान गन्ध-पुष्प-यव-अक्षत-कुश-तील-सर्षप-दुर्वान्वित जलपूरित अर्घ्य पात्रो का ग्रहण करके बोले ।) **प्रतिगृह्यन्ताम् ॥**

(आप इसे ग्रहण करे ।)

अर्च्याविनियोगंकुर्युः- (विप्र हाथ मे जल लेकर संकल्प करे ।) आपस्थेतिमंत्रस्यप्रजापतिर्ऋषिः

मधुपर्काचन प्रयोगः

यजुश्छन्दःआपोदेवताःसमुद्रंवइत्यस्यअथर्वणऋषिःअनुष्टुप्छन्दःआपोदेवताःक्रमेणअर्धग्रहणेअर्घाभिमंत्रणेचविनियोगः ॥

ॐ आपस्थयुष्माभिःसर्वान्कामानवामवानि ॥

इति मन्त्रंपठित्वावदेयु :- (यह मंत्र के पाठ पूर्ण होने के बाद ब्राह्मणो को बोलना है ।) **प्रतिगृह्णीमः ॥** (हा हम स्वीकार करते है ।) **इत्युक्त्वा** (यह बोलकर) स्वंस्वमर्घमादायमस्तकपर्यन्तंनीत्वाशिरसाऽभिवन्धनिनयन् (नामयन्) अभिमंत्रयेयुः- (सभी विप्र अपना-अपना अर्घ्य पात्र ग्रहण कर अपने दोनो हाथो से अर्घ्य पात्र को लेकर मस्तक से लेकर नाभी पर्यन्त अभिवंदन करके यथावत उसे प्रतिस्थापित करे ।)

ॐ समुद्रंवःप्रहिणोमिस्वां योनिमभिगच्छत ।
अरिष्टाऽअस्माकंवीरामापरासेचिमत्पयः ॥

अथाचमनीयदानम्-अर्चकादन्यःकश्चिद्विषोवदेत्-

(जो विप्र अर्चनरत है उन विप्रो से पर अन्य विप्र बोलेगा ।) **आचमनीयानिआचमनीयानिआचमनीयानि ॥**

यजमानोवदेत् -

प्रतिगृह्यन्ताम् ॥

(आप इसे ग्रहण करे ।)

अर्च्यावदेयुः-प्रतिगृह्णीमः ॥

मधुपर्काचन प्रयोगः

इत्युक्त्वा (यह बोलकर)

यजमानहस्तात्आचमनीयपात्राणिदक्षिणहस्तेनप्रतिगृह्यवामहस्तेकृत्वास्वस्वहस्तेजलमादाय - (अब जो आचमन पात्र है उसे विप्र अपने-अपने दक्षिणहस्त में ग्रहण करके अपने-अपने वामहस्त में रख दे और दक्षिणहस्त से जल लेकर विनियोग करे ।)

आमागन्यशसेतिमंत्रस्यपरमेष्ठीऋषिःबृहतीछन्दःआपोदेवता आचमनेविनियोगः ॥

ॐआमागन्यशसासꣳसृजवर्चसा ॥

तंमाप्रियंप्रजानामधिपतिंपशूनामरिष्टिन्तनूनाम् ॥

इतिमन्त्रान्ते

वामहस्तस्थितपात्राज्जलंस्वस्वदक्षिणचुलुकेगृहीत्वासकृदाचम्यतेनैव जलेनद्विस्तूष्णीमाचामेयुः ॥

(मंत्र के अंत में अपने-अपने दक्षिणहस्त में आचमनीय पात्र ग्रहण करे और दो-बार सभी विप्र आचमन करे ।)

अथमधुपर्कः - अर्चकादपरःकश्चिद्विप्रोवदेत् -

(जो विप्र अर्चनरत है उन विप्रो से पर दुसरा अन्य विप्र बोलेगा ।) **मधुपर्काःमधुपर्काःमधुपर्काः ॥**

यजमानःक्रमेणत्र्येकैकपलमितानिदधिमधुघृतानिकांस्यपात्रकृतानि अन्येनकांस्यपात्रेणपिहितानिसमादायब्रूयात् - (**मधुपर्क में**

जितना दही उससे आधा मधु और उससे आधा घृत कांस्य पात्र में रखकर उसके उपर अन्य कांस्यपात्र से आच्छादित करके लाये ।)

यजमान वदेत् -

प्रतिगृह्यन्ताम् ॥

(आप इसे ग्रहण करे ।)

इत्युक्त्वा (यह बोलकर) स्वस्वहस्तेजलमादाय -

(सर्व विप्र अपने-अपने हाथ में जल ग्रहण करके विनियोग करे ।)

मित्रस्येत्यस्यबृहस्पतिर्ऋषिःयजुश्छन्दःसवितादेवतादेवस्यत्वेत्यस्यप्रजापतिर्ऋषिःगायत्रीछन्दःसवितादेवताक्रमेणमधुपर्कस्यावेक्षणेग्रहणे च विनियोगः ॥

ॐ

मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षे॥इतिमन्त्रान्तेदातृहस्तस्थंमधुपर्कनिरीक्ष्य

(मंत्र के अंत में जो मधुपर्क यजमान के हाथो में है उसका निरिक्षण करे ।)

ॐ देवस्यत्त्वासवितुःप्रसवेश्विनौर्ब्बाहुब्भ्यांपूष्णोहस्ताभ्याम् ॥

प्रतिगृह्णीमः । (हा हम स्वीकार करते है ।) **इत्युक्त्वा** (यह बोलकर)

दक्षिणहस्तेनादायसव्येपाणौकृत्वापिधानम्अपाकृत्यदक्षिणस्यानामि

कयाप्रयुवन्ति- (दक्षिण हाथ मे मधुपर्क लेकर वामहस्त से उसके उपर रखा हुआ पात्र हटा दिजिए और आचमनी मे जल लेकर विनियोग करे ।)

नमःश्यावेत्यस्यप्रजापतिर्ऋषिःयजुश्छन्दःसवितादेवतामधुपर्कालोड नेविनियोगः-

इतिविनियोगकृत्वादक्षिणस्यानामिकयाप्रयुवन्ति -

(दक्षिण हस्त की अनामिका से निम्न लिखित मंत्र को पढकर अनामिका से प्रदक्षिणा करने की दिशा मे मधुपर्क के पात्र के अन्दर अनामिका घुमाये और अनामिका अङ्गुष्ठ से किन्चित मधुपर्क बहार की तरफ़ छोडे ।)

ॐ नमःश्यावास्यायान्नशनयत्तआविद्धंतत्तेनिष्कृन्तामि ॥

इतिप्रदक्षिणमालोड्यअनामिकाङ्गुष्ठेनमधुपर्कैकदेशंप्रागुदग्वातूष्णींब हिर्निक्षिपेयुः ॥

पुनःदक्षिणस्यानामिकयाप्रयुवन्ति - (पहले की तरह करे ।)

ॐनमःश्यावास्यायान्नशने यत्तआविद्धंतत्ते निष्कृन्तामि ॥

इतिप्रदक्षिणमालोड्यअनामिकाङ्गुष्ठेनमधुपर्कैकदेशंप्रागुदग्बातूष्णींब हिर्निक्षिपेयुः ॥

पुनःदक्षिणस्यानामिकयाप्रयुवन्ति - (पहले की तरह करे ।)

ॐ नमःश्यावास्यायान्नशनयत्तआविद्धंतत्तेनिष्कृन्तामि ॥

मधुपर्काचन प्रयोगः

इतिप्रदक्षिणमालोड्यअनामिकाङ्गुष्ठेनमधुपर्कैकदेशंप्रागुदग्बातूष्णींब हिर्निक्षिपेयुः ॥

अथमधुपर्कप्राशनम–

(निचे दिए गए मंत्र पाठ करते हुए ब्राह्मण तीन बार प्राशन करे ।)

ॐ मधु वाताऽऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः ।
माध्वीर्न्नः सन्त्वोषधीः ॥ (१३/२७)

ॐ मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवꣳ रजः ।
मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥ (१३/२८)

ॐ मधुमान्नो वनस्पतिर्म्मधुमाँ२॥ऽअस्तु सूर्य्यः ।
माद्ध्वीर्ग्गावो भवन्तु नः ॥ (१३/२९)

(प्राशन से बचा हुवा उच्छिष्ट उत्तर मे विसर्जित करे अथवा अपने पुत्र या शिष्य को प्राशन के लिये प्रदान करे ।)

अनेन सकृदाचम्य ततो द्विराचमनं

(दो बार आचमन करे ।)

(ब्राह्मण दक्षिण हस्त मे जल लेकर वाम हस्त के द्वारा अपने अङ्गो पर जल का स्पर्श करे ।)

कराग्रेण - ॐवाङ्मऽआस्येऽस्तु

तर्जन्यंगुष्ठाभ्यांदक्षिणवामनासिके -

ॐ नासोर्मेप्राणोऽस्तु

मधुपर्काचन प्रयोगः

अनामिकांगुष्ठाभ्यांनेत्रे - ॐ अक्ष्णोर्मेचक्षुरस्तु

कराग्रेण - ॐ कर्णयोर्मेश्रोत्रमस्तु

कराग्रेण - ॐ बाह्वोर्मेबलमस्तु

उभाभ्यांहस्ताभ्याम् - ॐ ऊर्वोर्मेओजोऽस्तु

उभाभ्यांहस्ताभ्याम्मस्तकादिपादान्तम् -

ॐ अरिष्टानिमेऽङ्गानितनूस्तन्वामेसहसन्तुइतिस्पृष्ट्वा**हस्तंप्रक्षाल्य** ।

(यजमान गौ निष्क्रिय द्रव्य लेकर ब्राह्मणो के प्रति उच्चारण करे।)

गौर्गौर्गौः (ब्राह्मण यजमान प्रति नीचे दिये हुवे मंत्र का पाठ करे।)

ॐमातारुद्राणांदुहितावसूना (ग्गुं) स्वसाऽदित्यानाममृतस्यनाभिः।

(ब्राहमण यजमान प्रति उच्च स्वर से उच्चारण करे।)

प्रनुवोचंचिकितुषे जनायमागामनागामदितिंवधिष्ट ॥

उपाशुं ब्रूयुः - (मन मे बोलना है ।) मम चामुक शर्मणो यजमानस्य च पाप्मा ह्रतः ॥ उच्चैः (उच्च स्वर से बोलना है ।)

ॐउत्सृजयतृणान्यत्तु । (यजमान गौ निष्क्रिय द्रव्य को आचार्य के समीप दर्भ के उपर रख दे ।)

॥ इति मधुपर्काचनं ॥

~ ब्राह्मण प्रार्थना ~

ततो यजमानो वृतान् ब्राह्मणान् यथाशक्ति गन्धादिभिः पुष्पामालाभिश्च समभ्यर्च्य हस्ते कुसुमाञ्जलिम् आदाय आचार्यादीनां सर्वेषाम् ऋत्विजां प्रार्थना कुर्यात् ॥ (यजमान हाथो में पुष्पांजलि लेकर सभी ब्राह्मणों की प्रार्थना करे ।)

अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽभ्यर्थिता मया ।
सुप्रसन्नैः प्रकर्तव्यं कर्मेदं विधिपूर्वकम् ॥
ब्राह्मणाः सन्तु मे शस्ताः पापात्पान्तु समाहिताः ।
देवानांचैव दातारः पातारः सर्वदेहिनाम् ॥
जपयज्ञैस्तथा होमैर्दानैश्च विविधैः पुनः ।
देवानां च ऋषीणां च तृप्त्यर्थं याजकाः कृताः ॥
येषां देहे स्थिता वेदाः पावयन्ति जगत्त्रयम् ।
रक्षन्तु सततं ते मां ग्रहयज्ञे व्यवस्थिताः ॥
ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं त्रिषुलोकेषु विश्रुतम् ।
येषांवाक्योदकेनैव शुद्धयन्ति मलिना जनाः ॥
पावनाः सर्ववर्णानां ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः ।
सर्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥

(यह प्राथना पूर्ण होने पर यजमान ब्राह्मणो को पुष्प समर्पित करके उनका सन्मान करे ।)

~तत्रादौ मण्डपप्रवेशार्थं वर्धिनीकलशपूजनम्

जलमादाय - अद्यपूर्वोच्चारितशुभपुण्यतिथौ **अमुकयागाङ्गतया** मण्डपप्रवेशार्थं वरुण वर्धिनि कलश पूजनम् करिष्ये ॥

पट्टोपरि अक्षतादिनाष्टदलं निर्माय तत्र

भूमिं स्पृष्ट्वा -

ॐ मुही धौः पृथिवी च न ऽइमँय्यज्ञम्मिमिक्षताम् ॥ पितुतान्नो भरीमभिः ॥ (१३/३२)

तत्र यवप्रक्षेपः -

ॐ ओषधयः समवदन्त सोमेन सह राज्ञा ।
यस्म्मै कृणोति ब्राह्मणस्तꣳ राजन्पारयामसि ॥ (१२/९६)

तदुपरि कलशस्थापनम् -

ॐ आजिग्घ्र कलशम्मह्या त्वा विशन्त्विन्दवः । पुनरूर्ज्जा निवर्त्तस्व सा नः सहस्रन्धुक्क्ष्वोरूधारा पयस्वती पुनर्म्माविशताद्रयिः ॥ (८/४२)

कलशे जलपूरणम् -

ॐ वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्कम्भसर्ज्जनी स्थो ।
वरुणस्यऽऋतसदन्यसि वरुणस्यऽऋतसदनमसि
वरुणस्यऽऋतसदनमासीद ॥ (४/३६)

गन्धप्रक्षेपः -

वर्धिनीकलश पूजनम्

ॐ त्वाङ्गिन्धुर्वाऽअंखनँस्त्वामिन्द्रस्त्वाम्बृहुस्पतिं ÷ ।
त्वामोंषधे सोमो राजां विद्वान्यक्ष्मांदमुच्यत ॥ (१२/९८)

धान्यप्रक्षेपः -

धान्न्यमसि । धिनुहिदेवान्प्राणायंत्त्वोदानायंत्त्वा व्यानायंत्त्वा ।
दीर्घामनुप्रसिंतिमायुंषे धान्देवोवं÷सविता
हिरंण्यपाणिः प्रतिंगृब्भ्णात्त्वच्छिंद्रेणपाणिना चक्षुंषे त्त्वा
महीनाम्पयोंसि ॥ (१/२०)

सर्वोषधिप्रक्षेपः -

ॐ याऽओषंधीः पूर्वां जाता देवेब्भ्यंस्त्रियुगम्पुरा ।
मनै नु बब्भ्रूणांमुहः शतन्धामांनि सप्त चं ॥ (१२/७५)

दूर्वाप्रक्षेपः -

ॐ काण्डांत्काण्डात्प्ररोहंन्ती परूंषः परूषस्प्परिं ।
एवानों दूर्वे प्रतंनु सहस्रेण शतेनं च ॥ (१३/२०)

पञ्चपल्लवप्रक्षेपः -

ॐ अश्वत्थेवों निषदंनम्पुर्णे वों वसतिष्कृता ।
गोभाजऽइत्किलांसथ यत्सनवंथ पूरुंषम् ॥ (३५/४)

सप्तमृदप्रक्षेपः -

ॐ स्योना पृंथिवि नो भवानृक्षरा निवेशंनी ।
यच्छां नः शर्म्मं सुप्रथांः ॥ (३५/२१)

फलप्रक्षेपः -

वर्धिनीकलश पूजनम्

ॐ याः फलिनीर्याऽअफलाऽअपुष्पा याश्च पुष्पिणीः ।
बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वꣳहसः ॥ (१२/८९)

पञ्चरत्नप्रक्षेपः -

ॐ परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् ।
दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ (११/२५)

हिरण्यप्रक्षेपः -

ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेकऽआसीत् । स दाधार पृथिवीन्द्यामुतेमाङ्कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ (१३/४)

रक्तसूत्रेण वस्त्रेण च वेष्टयेत् -

ॐ युवासुवासाः परिवीतआगात्सऽउश्रेयान् भवति जायमानः ।
तंधीरासः कवयउन्नयन्ति स्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥

पूर्णपात्रमुपरि न्यसेत् -

ॐ पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत ।
वस्नेव विक्रीणावहाऽइषमूर्जꣳ शतक्रतो ॥ (३/४९)

वरुणमावाहयेत् -

तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेपऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणो देवता वरुणावाहने विनियोगः ॥

वर्धिनीकलश पूजनम्

ॐ तत्त्वा॑ यामि॒ ब्रह्म॑णा॒ वन्द॑मान॒स्तदा शा॑स्ते॒ यज॑मानो हविर्भिः॑ । अहे॑डमानो वरुणे॒ह बो॒ध्युरु॑शꣳस॒ मा न॒ऽआयुः॒ प्रमो॑षीः॒ ॥ (१८/४९)

ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् आ० स्था० ॥

वर्धिनि त्वं महापूतामहातीर्थोदकान्विता ।
त्वत्तोयेन प्रपूर्येहं भव त्वं कुलवर्धिनी ॥
वर्धिनीत्वं जगन्माता पवित्रातिमनोहरा ।
तवतोयेन कलशान् पूरयामि श्रीये मुदा ॥

तत्रैव - ॐ भू० वर्धिनी इहागच्छ इह तिष्ठ ।

ॐ वर्धिन्यै नमः वर्धिनीम् आ० स्था० ।

कलशेषु देवान् आवाह्येत् ।

(कलश मे देवताओ का आवाहन करना ।)

ब्रह्मणे० ब्रह्माणम् आ० स्था० । वृषभेश्वराय० । विष्णवे० । मातृभ्यो० । सागराय० । मह्यै० । नद्यै० । तीर्थाय० । गायत्र्यै० । ऋग्वेदाय० । यजुर्वेदाय० । सामवेदाय० । अथर्ववेदाय० । अग्नये० । आदित्याय० । रुद्राय० ।

मरुद्भ्यो० । गन्धर्वाय०। ऋषये० । वरुणाय० । वायवे० ।

धनदाय० । यमाय० । घर्माय० । शिवाय० । यज्ञाय० ।

विश्वेभ्योदेवेभ्यो० । सप्तविंशति देवानावाह्य -

वर्धिनीकलश पूजनम्

(इस प्रकार २७ देवताओ का आवाहन कर निम्नलिखित मंत्र से प्रतिष्ठा करे ।)

प्रतिष्ठापनम् -

ॐ मनो॑ जू॒तिर्ज्जु॑षता॒माज्ज्य॑स्य॒ बृह॒स्प्पति॑र्य्य॒ज्ञमि॒मन्त॑नो॒त्त्वरि॑ष्टं॒ य्य॒ज्ञꣳ समि॒मन्द॑धातु । वि॒श्वे॑ देवास॑ऽइ॒ह मा॑दयन्ता॒मो॒ऽ३ँम्प्रति॑ष्ठ ॥ (२/१३)

ॐ पुन॑स्त्वादि॒त्या रु॒द्रा व॒सव॒ः समि॑न्धता॒म्पुन॑र्ब्र॒ह्म्माणो॑ वसुनीथ य॒ज्ञै॒ः ॥ घृ॒तेन॒ त्त्वन्त॒न्त्वं॑वर्द्धयस्व स॒त्त्या॒ः स॑न्तु॒ यज॑मानस्य॒ कामा॑ः ॥ (१२/४४)

ततः ॐभूर्भुवःस्वः वरुणवर्धिन्याद्यावाहितदेवताभ्यो नमः इत्यनेन षोडशोपचारैः पञ्चोपचारैवा सम्पूज्य प्रार्थयेत -

वर्धिनि त्वं महाभागा सर्वतीर्थोदकान्विता ।
अतस्त्वां प्रार्थये देवि भव त्वं कुलवर्धिनी ॥

जलमादाय -

अनया पूजयावरुणवर्धिन्याद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम्

मण्डपसमीपगमनम् - (मण्डप प्रवेशः)

(आचार्य तथा विप्रो के साथ यजमान तथा वर्धिनी कलश हाथ में धारण की हुई यजमान पत्नी शंख-दुन्दुभी इत्यादि नाद तथा "आनो भद्राः०"इत्यादि वेदमंत्रो के घोष पूर्वक महा मंडप की प्रदक्षिणा कर के पश्चिम द्वार के समीप आ कर बैठे ।)

वर्धिनीकलश पूजनम्

वर्धिनि कुम्भ महा मण्डपस्य पश्चिम द्वारे देहल्युपरि निधाय ॥

-यजमान पत्नी के हाथ में रखा हुआ वर्धिनी कलश महामंड़प की पश्चिम दहेली पर धान्य पुंज बनाकर उस पर वर्धिनी कलश रखे

भूमिध्यानम् - हस्ते फलपुष्पाक्षतान्संगृह्य -

(हाथ में फल,पुष्प तथा अक्षत लेकर निम्नलिखित श्लोक से श्री महावराह की पत्नी स्वरूपा श्री धरादेवी का ध्यान करे ।)

चतुर्भुजां शुक्लवर्णां कूर्मपृष्ठोपरिस्थिताम् ।
शङ्खपद्मधरां चक्रशूलयुक्तां धरां भजे ॥
आगच्छ सर्वकल्याणि वसुधे लोकधारिणि ।
पृथिवि ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिवन्दिता ॥

आवाहनम् - (हाथ में अक्षत लेकर भूमि देवी का आवाहन करे ।)

ॐ भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री ॥ पृथिवीं यच्छ पृथिवीन्दृꣳह पृथिवीम्मा हिꣳसीः ॥ (१३/१८)

ॐ भूर्भुवः स्वः भूम्यै नमः भूमिम् आवाहयामि ॥

साष्टाङ्गप्रणामः -

उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।
दंष्ट्राग्रे लीलया देवि यज्ञार्थं प्रणमाम्यहम् ॥

इति साष्टाङ्ग प्रणमेत् ॥

अर्घ्यदानम् - अर्घ्यपात्रे

जलगन्धफलक्षीरकुशाग्रदधिदूर्वाक्षतसर्षपाश्चेत्यष्टद्रव्याणि तथाऽऽचारात्फलपुष्पहिरण्यं च निक्षिप्य जानुभ्यामवनि गत्वा हस्ताभ्यामर्घ्यम् गृहीत्वा -

(अर्घ्य पात्र मे जल,गंध,पय,दर्भ,दधि,दूर्वा,अक्षत,सरसव यह अष्ट तथा विद्वानो के द्वारा आचरित 'फल,पुष्प तथा सुवर्ण' को अर्घ्य पात्र में रख कर श्री भूमि माता को अर्घ्य प्रदान करे ।)

ब्रह्मणा निर्मिते देवि विष्णुना शङ्करेण च ।
पार्वत्या चैव गायत्र्या स्कन्दवै-श्रवणेन च ॥
यमेन पूजिते देवि धर्म वृद्धि जिगीषया ॥
सौभाग्यं देहि पुत्राँश्च धनं रूपं च पूजिता ॥
गृहाणार्घ्यमिमं देविसौभाग्यं च प्रयच्छ मे ॥
भूम्यै नमः अर्घ्यं समर्पयामि ॥

पूजनम् - (यथा लाभोपचारैः संपूजनं)

ॐस्योनापृथिविनो० ॥

इत्यनेन गन्धाद्युपचारैः सम्पूज्य

जलमादाय -अनया पूजया भूमिः प्रीयताम् ॥

पूजानिवेदनम्-

उपचारानिमांस्तुभ्यं ददामि परमेश्वरि ।

भक्त्या गृहाण देवेशि त्वामहं शरणं गतः ॥

बलिप्रदानम् –

पत्रपुटेपायसलाजासक्त्वादिकं यथासम्भवं बलिं निधाय गन्धपुष्पैःसम्पूज्य ।

(पलाशपत्र के दोनेमे पायस-लाजा इत्यादि यथा संभव बलि रखकर गंध पुष्प से पूजन कर श्री भूमि माता को बलि समर्पित करे ।)

ॐ भूर्भुवः स्वः सपरिवारायै भूम्यै नमः पायसबलिं समर्पयामि ॥

ततः प्रार्थयेत् -

नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह ।

जये भार्गवदायादे प्रजानां जयमावह ॥

पूर्णे गिरिशदायादे पूर्ण कामं कुरुष्व मे ।

भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ॥

सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधीवृते ।

रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ॥

प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीयसि ।

सुभगे सुव्रते देवि यज्ञे काश्यपि रम्यताम् ॥

पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते ।

भवभूतिकरे देवि यज्ञे भार्गवि रम्यताम् ॥

अव्यक्ते चाहते पूर्णे शुभे चाङ्गिरसः सुते ।

इष्टदे त्वं प्रयच्छेष्टं त्वां प्रतिष्ठापयाम्यहम् ॥

देशस्वामिपुरःस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ।

मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुद्धिकरा भव ।

॥ इति प्रार्थना ॥

अनेन पूजनेन् प्रार्थना पूर्वक भूमिः प्रीयन्तांन मम ॥

कूर्मानन्तपूजनम् -

ॐ सु॒प॒र्ण्णः पा॑र्ज्ज॒न्न्यऽआ॒तिर्व्वा॑ह॒सो दर्व्वि॑दा॒ ते व्वा॒यवे॒ बृह॒स्प्पत॑ये व्वा॒चस्प्पत॑ये पैङ्गरा॒जो॒ल॒जऽआ॑न्तरि॒क्क्षः प्प्लु॒वो म॒द्गुर्म्मत्त्स्य॒स्ते न॑दीप॒तये द्यावापृथि॒वीय॑ः कूर्म्मः ॥ (२४/३४)

ॐ भूर्भुवः स्वः कूर्माय नमः कूर्मम् आवाहयामि ॥

अनन्तम् आवाहनम् -

ॐ स्यो॒नासि॑ सु॒षदा॑सि क्ष॒त्रस्य॒ योनि॑रसि । स्यो॒नामासी॑द सु॒षदा॒मासी॑द क्ष॒त्रस्य॒ योनि॒मासी॑द ॥ (१०/२६)

ॐ भर्भुवः स्वः अनन्ताय नमः अनन्तम् आवाहयामि ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः कूर्मानन्ताभ्यां नमः सर्वोपचारार्थेगन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

हस्तौ बध्द्वा - भूकूर्मानन्तपूजने न्यूनातिरिक्तो यो विधिः स परिपूर्णोऽस्तु

॥ अस्तु परिपूर्णः ॥

~ ततो मण्डपप्रवेशं कुर्यात् ~

प्रवेश:-ततस्तेनैव पाश्चिमद्वारेण सऋत्विग्यजमानः शनैरङ्ग-सङ्कोचयन स्वदक्षिणांशेन द्वारवामांशं स्पृशन्स्वदक्षिणपादपुरःसरं मण्डपान्तः प्रविशेत् ॥

(महामण्डप के पश्चिम द्वार की वामशाखा पर अपना दक्षिण स्कन्ध स्पर्श कराकर अपने दक्षिण पाद से महामण्डप मे प्रवेश करे ।)

कलशहस्ता पत्नी दक्षिणद्वारेण प्रविशेत् ॥

(वर्धिनीकलश हाथ मे लिये हुये यजमान पत्नी मण्डप के दक्षिण द्वार से प्रवेश करे ।)

पूर्वद्वारेण होमद्रव्यानयनम् ॥

(मण्डप के पूर्व द्वार से हुत द्रव्य लाये ।)

दानार्थद्रव्यस्य दक्षिणद्वारेणानयनम् ॥

(दानार्थ द्रव्य को दक्षिण द्वार से लाये ।)

पूजार्थसम्भाराणाम् उत्तरद्वारेणानयनम् ॥

(पूजा के द्रव्यो को उत्तर मे से मण्डप मे लाये ।)

पत्नीहस्तधृतकुम्भस्य ऐशान्याम् आग्नेय्यां वा व्रीहिराश्युपरि स्थापनम् ।

(यजमान पत्नी के हाथ मे स्थित वर्धिनी कलश ईशानकोण,अग्निकोण मे व्रीहि (डांगर) के पुञ्ज पर संस्थापित करे ।)

॥ इति मण्डपप्रवेशः ॥

~ अथ दिग्रक्षणम् ~

साचार्यः सपत्नीको यजमानः अग्न्यायतनात्पाश्चिमतः स्वासने प्राङ्मुख उपविश्य ।

(यजमान तथा यजमान पत्नी आसन ग्रहण करे)

जलमादाय-प्रारब्धस्य **अमुक**कर्मणोऽङ्गत्वेन दिग्रक्षणं पञ्चगव्यकरणं भूमिप्रोक्षणं भूमि प्रार्थनां मण्डपपूजनं च करिष्ये-

स्ववामहस्ते गौरसर्षपान्गृहीत्वा दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य-

ॐ कृणुष्व पाजः प्रसितिन्न पृवीं क्षयाहि राजेवामवाँ२ ॥ इभेन ॥ तुष्वीमनु प्रसितिन्द्रूणानोस्तांसि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ (१३/९)

ॐ तव भ्रमासऽआशुया पतन्त्यनुस्पृश धृषता शोशुचानः ॥ तपूंष्यग्ने जुह्वा पतङ्गानसन्दितो विसृज विष्वगुल्काः ॥ (१३/१०)

प्रति स्पशः÷० ॥ ऊर्द्धोभव० ॥ (१३/११)

ॐ र॒क्षो॒हणं॑व्वलग॒हनं॑वैष्ण॒वीमि॒दम॒हन्तंव्व॑ल॒गमुक्ति॑रामि॒ यम्मे॒ निष्ट्टयो॒ यम॒मात्त्यो॑ निच॒खाने॒दम॒हन्तंव्व॑ल॒गमुत्त्की॑रामि॒ यम्मे॑ समानो यमस॑मानो निच॒खाने॒दम॒हन्तंव्व॑ल॒गमुत्त्की॑रामि॒ ॥ यम्मे॑ सब॑न्धु॒य्यॅमस॑बन्धुर्न्निच॒खाने॒दम॒हन्तंव्व॑ल॒गमुक्ति॑रामि॒ यम्मे॑ सजा॒तो यमस॑जातो निच॒खानोत्त्कृ॒त्त्याङ्कि॑रामि ॥ (५/२३)

ॐर॒क्षो॒हणो॑ वो व्वलग॒हन॒ः प्प्रोक्षा॑मि व्वैष्ण॒वान्नर॑क्षो॒हणो॑ वो व्वलग॒हनोव॑नयामि व्वैष्ष्ण॒वान्न॑रक्षो॒हणो॑ वो व्वलग॒हनोव॑स्तृणामि व्वैष्ण॒वान्न्र॑रक्षो॒हणौ वांव्वलग॒हना॒ऽउप॑दधामि व्वैष्ण॒वी-

ॐर॑क्षो॒हणौ॑ वांव्वलग॒हनौ॒ पय्यॅूहामि व्वैष्ण॒वी व्वै॑ष्ण॒वम॑सि व्वैष्ण॒वा स्त्थ॑ ॥ (५/२५)

रक्ष॑साम्भा॒गो॒ऽसि॒ निर॑स्त॒ꣳ रक्ष॑ऽइ॒दम॒हꣳ रक्षो॒भि ति॑ष्ठामी॒दम॒हꣳ रक्षोव॑बाधऽइ॒दम॒हꣳ रक्षो॑ध॒मन्तमो॑ नयामि ॥ ॐ घृ॒तेन॑ द्यावापृथिर्वी॒ प्प्रोर्ण्णु॑वाथां॒व्वायो॒ व्वे स्तो॒कानां॑म॒ग्ग्निराज्ज्य॑स्य व्वेतु॒ स्वाहा॒ स्वाहा॑कृतेऽऊ॒र्द्ध्वन॑भसम्मारु॒तङ्ग॑च्छतम् ॥ (६/१६)

ॐ र॒क्क्षो॒हा व्वि॒श्श्वच॑र्षणिर॒भि योनि॒मयो॑हते ॥ द्रोणे॑ स॒घस्त्थ॒मास॑दत् ॥ (२६/२६)

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः।
ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥
अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
सर्वेषामवरोधेन **यज्ञकर्म** समारभे ॥

यदत्र संस्थितं भूतं स्थान माश्रीत्य सर्वतः ।
स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥
भूतप्रेत- पिशाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः ।
स्थानादस्माद् वज्रन्त्वन्यत्स्वीकरोमि भुवन्त्विमाम् ।
भूतानि राक्षसा वापि येऽऽत्र तिष्ठन्ति केचन ।
ते सर्वेऽऽप्यपगछन्तु यज्ञकर्म करोम्यहम् ॥
एतैर्मन्त्रैः सर्व दिक्षु विकिरेत् ॥ उदकोपस्पर्शः ॥

॥ इति ॥

~ पंचगव्यकरणम् भूमिप्रोक्षणञ्च~

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पि कुशोदकम् ।
यज्ञस्थलविशुद्धयर्थं पंचगव्यं करोम्यहम् ॥
(कांस्यपात्रे एकीकरणम्)
गायत्र्या गोमूत्रम् क्षिपेत् ॥१॥ ॐ मानस्तोके० गोमयं क्षिपेत् ॥२॥
ॐ पयः पृथिव्यां० क्षीरं क्षिपेत् ॥३॥ ॐ दधिक्राव्णो० दधि क्षिपेत् ॥४॥ ॐ तेजोसि० आज्यं क्षिपेत् ॥५॥ ॐ देवस्य त्वा ... हस्ताभ्याम् कुशोदकं क्षिपेत् । ॐ आपोहिष्ठेति कुशैः मंडपं प्रोक्षयेत् ।
अंजलौ पुष्पाण्यादाय ॐ स्वस्तिन० त्रिवारं जपित्वा ऊर्ध्वं पश्यन्

~ भूम्यादिदेवतापूजनं ~

ॐ भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री ॥ पृथिवीं यच्छ पृथिवीन्द्दꣳह पृथिवीम्मा हिꣳसीः ॥ (१३/१८)

भूम्यै नमः भूमिमावाहयामि ॥

ॐ यस्यं कुर्म्मो गृहे हविस्तमग्ने बर्धया त्त्वम् ।
तस्म्मै देवाऽअधिब्रुवन्नयञ्च ब्रह्मणस्पतिः ॥ (१७/५२)

कूर्माय नमः कूर्ममावाहयामि ॥

ॐ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी ।
यच्छा नः शर्म्म सुप्रथाः ॥

अनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्थापयामि ॥

(वराहाय नमः वराहम् आवाहयामि स्थापयामि)

प्रतिष्ठापनम् - ॐ मनोजूति० ॥

भूमिकूर्मानन्तदेवताः सुप्रतिष्ठिताः वरदाः भवत ॥

ॐ भूमिकूमानन्तदेवताभ्यो नमः इत्यनेन पूजयेत् ॥

जलमादाय अनेन पूजनेन भूम्यादि देवताः प्रीयन्ताम् न मम्

स्वस्त्ययनम् -

ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रो० ॥

ॐ देवा आयान्तु ॥ यातुधाना अपयान्तु ॥

विष्णो देवयजनं रक्षस्व (रक्ष) इति पठित्वा भूमौ प्रादेशं कुर्यात् ॥

अथ मण्डपाङ्ग गणपति पूजनम् : -

तत्रादौ आग्नेय्यां गणपतिपीठोपरि गणेशं लाभोपचारैर्वा सम्पूजयेत् ॥ विधिमण्डपश्चेत् ईशानमध्यस्तम्भादारभ्य सार्वभौतिकबल्यन्तं विधिमण्डपपूजनं विधिवत् विधेयम् ॥ छायामण्डपसत्वे तु विधिवत्पूजाभावः ॥ इच्छा चेत्स्तम्भद्वार तोरणादीनां गन्धाक्षतपुष्पादिभिः पूजनं विधेयम् ।